

Miekkailusta ja fenomenologiasta

Liisa Bourgeot

Sofia Blanco Sequeiros kuvailee eräässä esseessään filosofisen totuuden saavuttamisen ja miekkailuottelun voittamisen yhtäläisyyksiä. Molemmat päämäärät ovat käytännössä katsoen mahdottomia, mutta sinnikäs toivo ajaa sekä miekkailijaa että filosofia yrittämään. Miekkailijan onnistuminen vaatii yhden virheettömän liikkeen: jos hänen vain onnistuisi ojentaa käsivartensa täsmälleen oikeaan aikaan ja juuri sopivalla nopeudella kohdistaan säilänsä kärjen valittuun kohteeseen millimetrin tarkkuudella. Samoin filosofi toivoo, että jos vain hänen kysymyksenasettelunsa olisi tarpeeksi perusteellinen ja analyysinsä kyllin tarkka, olisi ehkä mahdollista saavuttaa taianomainen piste, jossa jokaiseen kysymykseen on vastattu ja kaikki epävarmuudet selätetty: totuus.

Miekkailijan ja filosofin pyrkimysten välillä on kuitenkin oleellinen ero, kuten Blanco Sequeiros huomauttaa. Kilpaurheilussa kaikki paitsi yksi häviävät. Filosofiasa me kaikki häviämme. Vuosituhansia kestäneen kokeilun perusteella voidaan todellakin olettaa, että filosofia ei pidä sisällään perimmäisiä, ainakaan saavutettavissa olevia, totuuksia. Silti syy siihen, että filosofit jatkavat filosofointiaan ei ole traagisromanttinen vääjäämättömän tappion hyväksyminen. Päinvastoin he löytävät kerta toisensa jälkeen uuden toivon analyysinsä vahvistuessa ja tarkentuessa. Itse totuus tuntuu pilkehtivän sanojen ja symbolien takana, on vain tartuttava siihen! Toistaiseksi jokainen kurotus on epäonnistunut, mutta se ei lannista filosofia.

Miekkailumetaforaa voidaan mielestäni käyttää kuvaamaan myös ukrainalaissyntyisen, Moskovassa toimineen filosofin Gustav Špetin (1879–1937) ja hänen opettajansa Edmund Husserlin rinnakkaisia fenomenologisia pyrkimyksiä. Heidän ajattelunsa perimmäinen samankaltaisuus – ilmeisistä eroista huolimatta – on väitöskirjani keskeinen aihe. Tutkimukseni lähestyy Špetin filosofiaa kahdella toisiinsa kietoutuvalla kysymyksenasettelulla. Analysoin ensin Špetin tulkintaa Husserlin transsendentaalisesta fenomenologiasta sen omalaatuisiin piirteisiin keskittyen. Sen jälkeen laadin uuden määritelmän Špetin käsitteelle ”sanan sisäinen muoto” tavalla, joka nojautuu tähän fenomenologiseen luentaan. Se, että Špetin varhainen filosofia ja sitä seurannut kieli- ja kulttuuriteoria liittyvät läheisesti toisiinsa, on ollut tiedossa jo vuosikymmenten ajan. Niiden välisen yhteyden luonne on kuitenkin tuottanut tutkijoille päänvaivaa, ja juuri sen selvittäminen on väitöskirjani tavoite. Yritän seuraavassa selittää kantani lyhyesti.

Husserlin alkuperäisen fenomenologian näkökulmasta Špetin ajattelu vaikuttaa korostetun ontologiselta ja hermeneuttiselta. On katsottu, että kääntäessään huomionsa kieleen ja kulttuuriin ”merkityksiä kantavina todellisuuden osa-alueina” Špet unohti Husserlin asetaman transsendentaalisen vaatimuksen. Kahden filosofin käsitykset totuuden tavoittelun luonteesta ovat tosiaan varsin erilaiset. Husserlin fenomenologia keskittyy kysymään, *miten* tietoisuus suuntautuu kohteeseensa. Husserl toivoi näin pystyvänsä määrittelemään vankan ja kyseenalaistamattoman lähestymistavan olevaan. Hänen tunnettu tavoitteensa oli kohdata maailma juuri sellaisena kuin se on annettuna; muuta tapaa ei ihmiselle ole olemassakaan. Husserl ehdotti, että voidaksemme saavuttaa varmaa tietoa, meidän on ensin ”sulkeistettava” pois kaikki maailmaa koskevat oletuksemme (kuten se, että se on olemassa) ja keskityttävä yksinomaan siihen, millä tavoin se ilmenee kokemuksessamme.

Vaikka Špet oli Husserlin fenomenologian innokas seuraaja, hänen huomionsa kohde oli toisenlainen. Špet oli vakuuttunut siitä, että Kantin kopernikaaninen käänne oli ollut kohtalokas harha-askel koko länsimaiselle filosofialle. Tämän erehdyksen myötä se oli luopunut metafysisestä todellisuuskysymyksestä ja vaihtanut sen subjektin tietoisuuteen pohjautuvaan epistemologiaan. Silti Špet piti Husserlin havaintoa ratkaisevana: maailmasta ei voi saada varmaa tietoa hyväksymättä ensin sitä, että se välittyy kokevan tietoisuuden kautta. Špetin näkökulmasta Husserlin fenomenologian heikkoutena oli kuitenkin se, että tietoisuus oli siinä rajattu kantilaisen subjektin tavoin. Husserlin ajattelu sisälsi täten Špetin mielestä subjektivismin ja relativismin vaarallisen siemenen: jos jokainen minäkokija keskittyy omaan kokemukseensa maailmasta, miten voimme saavuttaa objektiivista ja jaettavissa olevaa tietoa? Špetin uudelleentulkinta pureutui täten fenomenologian perustuksiin asti.

Vuonna 1914 ilmestyneessä teoksessaan *Javlenie i smysl* (”Ilmiö ja merkitys”) Špet kyseenalaisti opettajansa analyysin kokemuksen merkityksellisyydestä. Husserlille kokemuksen merkitys muodostuu sen rakenteen kautta. Merkitys tarkoittaa siis sitä, onko tarkoittamamme objekti esimerkiksi näköhavainnon, muiston, ihailun tai haaveen kohteena. Kokemuksen merkitysanalyysiä voi jatkaa pitkälle, aina yksittäisiin havaintorakenteisiin asti. Mistä koostuu kokemus jalkojeni alla olevasta lattiasta tai muistojeni lapsuudenkodista? Juuri nyt tätä tekstiä lukiessani kokemukseni on monimutkainen kudelma. Havaitsen esimerkiksi luentosalin rajat, odotan auringonlaskua näkyväksi sen ikkunoista ja aistin edessäni olevan yleisön kärsivällisen huomion. Kokemukseni merkitys rakentuu tietoisuuteni intention ja salista minua kohti virtaavan aistimateriaalin vuorovaikutuksessa. En siis ”luo” merkitystä vastaanottamalleni aistitiedolle, vaan löydän ja käsitan asiat juuri sellaisina kuin ne jo ovat, merkityksellisenä kokonaisuutena. Ja vaikka kokemukseni täällä olemisesta on subjektiivinen – meistä jokaisen kokemus on hieman erilainen – voin kuvata juuri omaa kokemustani tarkasti ja objektiivisella varmuudella. Yksittäisen kokemuksen kuvaaminen äärimmäisen tarkasti onkin juuri se filosofinen varmuus, jonka fenomenologia voi tarjota. Siten se voi omalla tavallaan saavuttaa ”totuuden”.

Kuitenkin juuri tämä päämäärä joutuu Špetin kritiikin kohteeksi. Hän kääntää huomionsa Husserlin luonnehdintaan merkityksellisyydestä ja perustaa oman fenomenologiansa aiheen uudelle tulkinnalle. Špetin mielestä Husserlin fenomenologia ei tosiasiaassa saavuta kokemuksen merkityksiä, vaan ainoastaan niiden ulkoiset muodot. Hänen mukaansa tällaisen analyysin kautta voidaan varmistua esimerkiksi siitä, että tilakokemukseni mukaillee jonkinlaista geometrista muotoa, että havaitsen edessäni valon vaihteluita ja kokoelman eläviä olentoja – tai jotakin tämänkaltaista. Husserlin fenomenologia ei Špetin mukaan kuitenkaan voi tunnistaa niitä kokemuksiksi ”luentosalista”, ”auringonlaskusta”, ”ikkunoista”

tai ”yleisöstä”. Kokemuksen merkityksen käsittäminen tarkoittaa Špetille toisin sanoen sitä, että tunnistetaan se ”jokin”, joka on annettu kokemuksessa. Yleisön tai ikkunan kaltaiset käsitteet eivät ole valmiina subjektin puhtaassa kokemusvirrassa. Ne omaksutaan kielen ja kulttuurin kautta: minun on opittava tilanteeseeni sopiva käsitteellistämistapa, jotta voisin alkaa ymmärtää ympäristöäni.

Špet siis väittää, että jos fenomenologia haluaa kuvata kokemusvirtaa sen merkityksellisessä ja konkreettisisä olomuodossa, sen on kurotettava yksittäisen tietoisuuden tuolle puolen. Tämän näkemyksen mukaan minun on fenomenologina analysoitava omaa kokemustani, mutta kuitenkin tavalla, joka paljastaa sen juurtuneisuuden kieleen ja kulttuuriin. Špetin mukaan kykyäni tunnistaa ”tämä luentosali” tai ”tämä yleisö” ei ole kokemukseni toissijainen ominaisuus. Ei siis ole niin, että kokisin ensin epäselvän hahmon ja tajuaisin vasta sitten, että kyseessä onkin yleisö. Kokemukseni yleisöstä on välittömästi kirkas ja merkitystä täynnä.

Lisäksi, vaikka kieli ja kulttuuri tarjoavatkin meille valmiita käsitteitä – vaikkapa ”teekannu” – Špetin mukaan ne mahdollistavat ennen kaikkea kyvyn käsitteiden variointiin. Jos esimerkiksi teekannu olisi kuution muotoinen, tunnistaisimme sen silti teekannuksi. Špet uskoo, että havaintokykymme ja ajattelumme perustuvatkin erityiselle kulttuuriselle logiikalle, joka ohjaa kokemustamme. Juuri sen ansiosta tunnistamme luentosalin luentosaliksi, sillä se vastaa kulttuurisia odotuksiamme luentosalin luonteesta. Špet pitää kuitenkin erityisen tärkeänä sitä, ettei tätä logiikkaa tulkittaisi vain yksilön tietoisuutta ja kokemusta ohjaavana voimana. Hänen mukaansa kyse on päinvastoin objektiivisesta merkitysrakenteesta, joka elää ja kehittyy kulttuurin jokaisessa ilmentymässä ja on täten olemassa nimenomaan mieltemme ulkopuolella.

Tähän ajatukseen Špet päättää fenomenologisen kirjansa. Hänen hypoteesinsa on, että jos lähestymme todellisuutta tietoisesti kulttuurisen logiikan kautta, ja jos analysoimme sen ohjaamaa kokemustamme riittävän tarkasti, voimme periaatteessa jäljittää minkä tahansa käsitteen taustalla toimivan merkitystä muodostavan ”voiman”. Špet kutsuu löydöstään ensin Aristotelesta mukaille ”entelekiaksi”, viitaten kulttuuriesineen omalaatuiseen sieluun tai olemukseen – esimerkiksi teekannun teekannuisuuteen. Saman ajatuksen kehittäminen jatkuu Špetin teksteissä 1920-luvulla, jolloin hän käsitteellistää sen uudelleen kulttuuriesineen, kuten esimerkiksi sanan, ”sisäiseksi muodoksi”.

Špetin ja Husserlin lähestymistavoissa on näin ollen huomattavia eroja. Husserlille todellisuuden fenomenologinen lähestyminen tarkoittaa ennen kaikkea sitä koskevien teoreettisten kysymysten poissulkemista. Sen sijaan, että kysyisin esimerkiksi käsissäni olevan paperin molekyylikoostumusta, minun on fenomenologina tutkittava puhdasta kokemustani siitä. Siinä missä teorit ovat erehtyväisiä, Husserl väitti, että voin määrittellä tarkasti sen, miten koen sen minkä koen. Ensimmäisen persoonan kuvaus maailmasta sellaisena kuin se ilmenee lähestyy täten filosofista totuutta.

Špet sen sijaan uskoi, että voidaksemme käsittää maailman mielekkäänä kokonaisuutena, johon kuuluvat kaikki havaitsemamme ja tunnistamamme asiat, on otettava askel taaksepäin. Saavuttaaksemme kokemuksen perustavimpien rakenteiden eksaktin ja erehtymättömän kuvauksen, Špet uskoi, että on ensin selvitettävä, miten luentosali voi ylipäättään näyttäytyä meille luentosalina. Sen sijaan että Špet olisi rajoittanut tutkimuksensa subjektiivisen kokemuksen virtaan, hän avasi näin aivan uuden tutkimuskentän: ympärillämme kaikkialle leviävän kulttuurisen todellisuuden logiikan.

Špetin filosofia oli tässä vaiheessa etäännyttänyt jo varsin kauas esikuvastaan. Olen väitöskirjassani pyrkinyt osoittamaan, että Špet ei kuitenkaan hylännyt husserlilaista lähtökoh-

taansa, vaan piti omaa ajatteluaan transsendentaalisen fenomenologian seuraavana, jopa välttämättömänä askeleena. Onkin mielenkiintoista huomata, että kun Husserl 1920-luvulla teki käännöksen kohti niin kutsuttua geneettistä fenomenologiaa, joka huomioi kaiken kokemuksen taustalla vaikuttavan ja historiallisesti sedimentoituneen merkityshorisontin, hänen filosofiansa puolestaan lähestyi joitain Špetin ajatuksista. Mutta sikäli kun tämä aihe ylittää lektiolle varatun aikarajan, haluaisin päättää puheenvuoroni palaamalla miekkailumetaforaan.

Špet katsoi, että Husserlin panos moderniin filosofiaan oli ollut ainutlaatuisen arvokas. Hän kirjoittaa, että Husserl oli palauttanut filosofin ”normaaliin asemaansa”. Sen sijaan, että filosofia olisi loputtomiin epäillyt mielen kykyä tavoittaa todellisuus – tämä oli Špetin mukaan Kantin perintö länsimaiselle ajattelulle – fenomenologia otti annetun ”ennen kaikkea annettuna, edessämme ilmenevänä”. Tärkeintä Husserlin ajattelussa oli Špetille se, että fenomenologi saattoi yksinkertaisesti avata silmänsä ja kohdata maailman, hyväksyä sen annetussa muodossaan. Tällä yksinkertaisella korjausliikkeellä Husserlin ajattelu ohitti idealistien, empiristien ja skeptikkojen vuosisatoja kestäneet kiistat. Näytti siltä, että filosofia oli viimein löytänyt keinon tarttua totuuteen.

Ja sittenkin, kun Špet itse ojentautui kohti tätä otaksutusti yksinkertaista totuutta, olevaa itsessään, hän tavoitti jotain, joka ei ollutkaan yksinkertaista ja varmaa. Yrittäessään ylittää kulttuuriesineen sisimpään ytimeen Špetin filosofinen säilä ei tavannutkaan kiinteää pistettä, vaan liikettä ja energiaa, avaten tien uuteen, äärettömään tutkimuskenttään.

Lähteet:

Blanco Sequeiros, Sofia (2021), *Voitto*. Helsinki: Kustannusyhtiö Kosmos.

Špet, Gustav (1914), *Javlenie i smysl. Fenomenologija kak osnovnaja nauka i ee problemy*. Moskva: Knigoizdatelstvo Germes.

FM Liisa Bourgeot'n venäjän kielen ja kirjallisuuden alaan kuuluva väitöskirja *Gustav Shpet's Theory of the Inner Form of the Word: A Phenomenological Study* tarkastettiin Helsingin yliopiston humanistisessa tiedekunnassa perjantaina 17.12.2021 klo 14. Vastaväittäjänä toimi professori Galin Tihanov (Queen Mary University of London) ja kustoksena professori Tomi Huttunen (Helsingin yliopisto). Väitöskirja on ladattavissa osoitteessa <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-7711-7>.